

בקיצור

ללמוד להבין ולזכור

מסכת מועד קטן דף ג

לע"נ מרת פנינה (פסיה) ברן ע"ה

הערה חשובה: המילים המודגשות הן תמצית

העניינים וניתן לקרוא אותן בפני עצמן כסיכום מהיר.

דף ג

בשביעית לא נאסרו תולדות

נאמר בשביעית, "ויבשנה השביעת שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדך לא תזרע וְכַרְמְךָ לא תזמר. את ספיח קצירך לא תקצור וְאֶת עֲנְבֵי נֶזִירְךָ לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ" (ויקרא כ"ה ד"ה).

והזמירה היא בכלל הזריעה, שהזמר מצמיח את הפירות. וכמו כן הבצירה היא בכלל הקצירה, שהיא מלאכת תלישת הפרי מגידולו.

ומאחר שכתבה תורה זריעה וקצירה, למה כתבה זמירה ובצירה? ללמד, דווקא תולדות אלו אסרה תורה, אבל שאר תולדות מותרות.

ובהמשך יתבאר בעזה"י, שנחלקו חכמים בדין זה, ויש מי שאומר, שאיסורי שביעית למדים בכלל ופרט וכלל, וכל שהוא כעין הפרטים המפורשים בתורה, אסור כמותם.

עבודות קרקע שאסרו חכמים בשביעית

א. לנכש. המנכש הוא העוקר עשבים רעים מתוך גידולים טובים כדי שיצמחו הנשארים היטב.

ב. לעדור. העודר הוא שחופר תחת הגפנים לרכך את האדמה לצורך השורשים כדי שיהיו נקלטים היטב.

ג. לכסח. המכסח הוא החותך עשבים רעים מבין הטובים אלא שאינו תולש לגמרי כמנכש אלא חותך מלמעלה בלבד.

ד. לקרסם. המקרסם הוא החותך ענפים יבשים של אילנות כדי לחזק את הענפים הלחים. ואין בכלל זה גפן, שהעושה כן בגפן, נקרא זומר, והוא אסור מהתורה.

ה. לזרד. המזרד הוא המחתיך ענפים יבשים ולחים באילן שענפיו מרובים, כדי לחזק את הענפים הנשארים.

ו. לפסג. המפסג הוא המחזק אילן שהוא רענן יותר מדאי וסומך אותו בדברים אחרים כדי שלא יפול.

ז. לזבל. המזבל הוא הנותן זבל בשרשי האילן כדי להפרות את האדמה ויגדל בה היטב.

ח. לפרק. המפרק הוא הנוטל אבנים שהונחו על שרשי האילן ומכבידים עליהם.

ט. לאבק. המאבק הוא המכסה באבק ועפר את שרשי האילן שנתגלו וכך יגדלו טוב.

י. לעשן. המעשן הוא המעלה עשן תחת האילן כדי שינשרו התולעים שעליו.

וכל הדברים הללו, שאינם אבות מלאכות הכתובות בתורה, אלא תולדות, אינם אסורים מהתורה אלא מדברי חכמים בלבד.

ובברייתא הסמיכו את כל הדברים הללו על הכתוב, "שדך לא תזרע וְכַרְמְךָ לא תזמר", שלא נאמר, "לא תזרע שדך ולא תזמר כרמך", והסמיך הכתוב את המילה "לא" למילה "שדך" ולמילה "כרמך", לדרוש "שדך לא ... וְכַרְמְךָ לא", כלומר, כל מלאכה שבשדך לא תעשה, וכל מלאכה שבכרמך לא תעשה, וכאמור דרשה זו היא אסמכתא בעלמא ואינה עיקר.

עבודות קרקע שלא נאסרו בשביעית

יש עבודות קרקע שלא נאסרו בשביעית והן מותרות לכתחילה.

א. לקשקש. המקשקש הוא המרכך את הקרקע תחת הזיתים. והוא כעודר, אלא שעודר בגפנים, ומקשקש בזיתים. והכוונה לקשקוש של סתומי פילי כפי שיתבאר בעזה"י להלן.

ב. לעדור. העודר הוא שחופר תחת הגפנים, לרכך את האדמה לצורך השורשים.

ג. למלא נקעים מים.

ד. לעשות עוגיות לגפנים. כלומר לחפור גומות תחת הגפנים שימלאו בהם מהם וישתו הגפנים. והכוונה לתיקון עוגיות קיימות, אבל לעשות עוגיות חדשות, אסור, כפי שיתבאר בעזה"י בדף ד'.

וזברים אלו, מאחר שאינם אבות הנזכרים בתורה, דין פשוט הוא שמוותרים הם מהתורה.

ובברייתא הסמיכו את היתר הדברים הללו על הכתוב, שכן נאמר, "ויבשנה השביעת שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה'", וכל מלאכות בכלל, ולמה פרט הכתוב "שדך לא תזרע"? ללמד, שלא נאסרו כל מלאכות, אלא רק הדומות לזריעה, שהיא מלאכה שישנה בשדה ובכרם, להוציא את הדברים הללו, שאינם גם בשדה וגם בכרם, וכאמור דרשה זו היא אסמכתא בעלמא ואינה עיקר.

בקיצור

ללמוד להבין ולזכור מסכת מועד קטן דף ג

לע"נ מרת פנינה (פסיה) ברן ע"ה

קשקוש בשביעית

שני מיני קשקוש יש האחד מותר בשביעית והאחד אסור.

א. סתומי פילי.

יש קשקוש, כלומר ריכוך אדמה תחת הזיתים, שעושים כדי לסתום בקעים של אילן, כלומר לכסות שרשים מגולים, ופעולה זו נעשית כדי להציל את האילן שלא יפסד, שכל זמן שהם מגולים, האילן בסכנה של הפסד, ולכן קשקוש זה מותר בשביעית.

ב. אברויי אילני.

יש קשקוש שנעשה להרווחה בלבד, שאין האילן בסכנה, אבל מרככים את האדמה כדי שינק יותר, וקשקוש זה אסור לעשותו בשביעית.

ועל הקשקוש הזה שנינו בברייתא, "וְהִשְׁבִּיעַת תְּשֻׁמְטָנָה וְיִטְשֵׁתָה" (שמות כ"ג י"א), "תְּשֻׁמְטָנָה" מלקשקש, "וְיִטְשֵׁתָה" מלסקל, להוציא אבנים מהכרם.

כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט

אחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן היא, "כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט". כלומר, כשכתבה תורה דין מסוים באופן כללי, ולאחר מכן פירטה דברים מסויימים שבהם הוא אמור, ולאחר מכן חזרה וכללה.

כגון לענין חילול מעשר שני (דברים י"ד כ"ו) "וְנִתְּתָה הַכֶּסֶף בְּכֹל אֲשֶׁר תִּאָּוֶה נִפְשָׁךְ" – כלל. "בַּבֶּקֶר וּבַצֹּאן וּבַיִּין וּבַשֶּׁכָר" – פרטים. "וּבְכֹל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נִפְשָׁךְ" – כלל.

אין אומרים שהדין נוהג בכל דבר, ואין אומרים שהוא נוהג רק בדברים שפירטה התורה, אלא נוהג בדברים שפירטה ובדומים להם.

כגון לענין חילול מעשר שני, מה הפרט מפורש, פרי מפרי וגידולי קרקע, אף כל פרי מפרי וגידולי קרקע.

כלל בעשה ופרט בלא תעשה

לדברי רבי אבין אמר רבי אילעא, אין דורשים בכלל ופרט וכלל אלא כשהכלל והפרט שניהם שווים, כגון ששניהם עשה, או שניהם לא תעשה.

אבל כשזה בעשה וזה בלא תעשה, אין דנים אותם בכלל ופרט וכלל.

כגון (ויקרא כ"ה ד"ה) "וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת שֶׁבַת שֶׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ שֶׁבַת לָהּ" – כלל בעשה. "שִׁדְךָ לֹא תִזְרַע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר. אֶת סְפִיחַ קְצִירְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֲנְבֵי נִזְיָרְךָ לֹא תִבְצֹר" – פרטים בלא תעשה. "שֶׁנֶּת שֶׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ" – כלל בעשה.

מלקות על חרישת אדמה בשביעית

האיסורים שנתפרשו בתורה בענין שביעית, הם, "שִׁדְךָ לֹא תִזְרַע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר. אֶת סְפִיחַ קְצִירְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֲנְבֵי נִזְיָרְךָ לֹא תִבְצֹר".

ולדברי הכל, העושה אחד מהדברים הללו, כלומר, זורע, או זומר, או קוצר, או בוצר, הרי זה לוקה על כך, כדן מי שעובר על איסור לא תעשה שבתורה.

ונחלקו רבי יוחנן ורבי אלעזר, האם גם חורש בשביעית לוקה על כך. ונאמרו שני טעמים במחלוקתם.

א. נחלקו בדרשת כלל בעשה ופרט בלא תעשה.

מתחילה אמרו, שאמוראים אלו נחלקו בדברי רבי אבין הנזכרים לעיל, בענין כלל בעשה ופרט בלא תעשה, שכן איסור עבודה בשביעית נאמרו בו הכללים בעשה והפרטים בלא תעשה.

אחד מהאמוראים הללו אומר, שגם באופן הזה, יש לדרוש את הכתוב בכלל ופרט וכלל, ואם כן, לא רק הפרטים המפורשים בתורה אסורים, אלא גם דברים הדומים להם, כגון חרישה, ולכן החורש בשביעית לוקה.

ואחד מהאמוראים הללו אומר, שבאופן הזה אין לדרוש את הכתוב בכלל ופרט וכלל, ואם כן, רק הפרטים המפורשים בתורה אסורים, וכל שאר מלאכות אינן אסורות בשביעית מהתורה, ולכן החורש בשביעית אינו לוקה.

ב. נחלקו אם נאסרו תולדות בשביעית.

שוב אמרו, שלדברי הכל, כלל בעשה ופרט בלא תעשה, נדרש בכלל ופרט וכלל, ומהטעם הזה, דעת אחד מהאמוראים, שלא רק המלאכות הכתובות בתורה אסורות, אלא גם כל הדומה להם, ובכלל זה חרישה ולכן החורש בשביעית לוקה.

ודעת אחד האמוראים, שאמנם, אף על פי שהכלל בעשה והפרט בלא תעשה, היה מקום לדרוש את הכתוב הזה בכלל ופרט וכלל, וללמוד שכל המלאכות הדומות אסורות.

ומכל מקום מטעם אחר אין ללמוד כן, והוא, שכדי לדעת שארבע עבודות הכתובות בתורה אסורות, די היה לכתוב איסור זריעה וקצירה, והיינו יודעים

בקיצור

ללמוד להבין ולזכור מסכת מועד קטן דף ג

לע"נ מרת פנינה (פסיה) ברן ע"ה

שגם זמירה ובצירה אסורות, שהרי זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה.

ומתוך כך שכתבה תורה תולדות האבות הללו בפירוש, למדנו, שדווקא תולדות אלו אסורות, ושאר כל תולדות, וכן שאר כל מלאכות שאינן מפורשות, אינן אסורות מהתורה.

אין לוקים על התוספת

כשבא רב דימי מארץ ישראל לבבל, אמר, ששמע מבני ארץ ישראל, שהיה מקום לומר שילקו על התוספת, אולם הכתוב מלמד, שאין לוקים על כך.

ולא ידע רב דימי מה כוונתם באמרם תוספת, ולא ידע מהו הכתוב שמלמד שאין לוקים על כך. ונאמרו

שני ביאורים לדבר זה.

א. חרישה בשביעית.

רבי אלעזר אמר, שהתוספת שדברו בה היא חרישה בשביעית, והיא נקראת תוספת, כי לא נתפרש בתורה איסור חרישה בשביעית, והיה מקום לומר שנוסף איסור זה על המפורש בתורה, כי יש ללמוד זאת בכלל ופרט וכלל, כפי שנתבאר.

ואולם אין לוקים על כך, כי מאחר שפירט הכתוב תולדות זריעה וקצירה, למדנו, שדווקא תולדותם אסורים, אבל שאר תולדות ושאר עבודות שלא נתפרשו בתורה, לא נאסרו, ואין לוקים עליהם.

ב. עבודה ערב שביעית.

ורבי יוחנן אמר, שהתוספת שדברו בה, היא לעשות קודם שביעית, עבודות שאסרה תורה בשביעית, וענין זה נקרא תוספת שביעית, על שם שמוסיפים על השנה השביעית, ומתחילים לנהוג איסור בשנה הששית.

ואף שבאמת כבר קודם שביעית אסור לעשות עבודות קרקע, כפי שיתבאר בעזה"י להלן, העובר על כך אינו לוקה, כדברי רבן גמליאל להלן שביטל דין תוספת שביעית.

דפים ג-ד

מקור דין תוספת שביעית

הכל מודים, שמדין תורה יש להוסיף מחול על הקודש בשנה השביעית, וכבר בסוף השנה הששית, קודם כניסת השנה השביעית, עבודות הקרקע אסורות, ונחלקו חכמים מנין דין זה למד.

לדעת רבי עקיבא, דין תוספת שביעית למד מהכתוב, שנאמר, "ששית ימים תעבד וביום השביעי תשבת בקריש ובקציר תשבת" (שמות ל"ד כ"א).

ולא בא הכתוב לאסור חרישה וקצירה ביום השבת הנזכר בתחילת הכתוב, שהרי איסור חרישה וקצירה בשבת למד ממלאכת המשכן, שממנה למדו שאר מלאכות האסורות בשבת.

וכמו כן לא בא הכתוב הזה לאסור חרישה וקצירה בשנה השביעית, כי איסור זה גם כן למד מפסוק אחר, "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה" (ש"ד לא תזרע וכו' לא תזמר. את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ" (ויקרא כ"ה ד-ה)).

ואם כן, על כרחך בא הכתוב "בקריש ובקציר תשבת", ללמד על איסור חרישה וקצירה נוסף, והוא, שלא לחרוש קודם השנה השביעית חרישה המועילה לשביעית, ולא לקצור אחר השנה השביעית גידולים שגדלו בשביעית. ומכאן לתוספת שביעית שאסורה.

ורבי ישמעאל חולק ואומר שהכתוב "בקריש ובקציר תשבת", מדבר באיסור חרישה וקצירה ביום השבת. ואף שאיסורים אלו למדים ממלאכת המשכן, נכתבו בתורה יחד, כדי ללמד, שכשם שהחריש האסור בשבת, הוא חריש של רשות, שהרי אין שום חריש של מצוה, כך הקציר האסור בשבת הוא קציר של רשות, אבל קציר מצווה, הוא קציר העומר, מותר בשבת.

ולדעת רבי ישמעאל, דין תוספת שביעית למד מהלכה למשה מסיני, וכך נאמרה ההלכה, שנטיעות קטנות מותר לחרוש בשבילם עד ראש השנה כל צרכן. וכשהן עשר נטיעות מופזרות בשווה בבית סאה, הוא חמישים אמה על חמישים אמה, מותר לחרוש בשבילם כל בית סאה עד ראש השנה, כי כל בית סאה צריך להם. וכל זה בנטיעות, אבל אילנות גדולים, אסור לחרוש בשבילם שלושים יום קודם ראש השנה.

משך זמן של תוספת שביעית

נתבאר, שאיסור חרישה בשביעית מתחיל בשנה הששית, והדבר למד מהכתוב "בקריש ובקציר תשבת", או מהלכה למשה מסיני.

ומבואר, שבית שמאי ובית הלל תקנו זמן לתוספת איסור חרישה בשדה לבן של תבואה ובשדה אילן.

א. תוספת שביעית בשדה אילן.

בקיצור

ללמוד להבין ולזכור

מסכת מועד קטן דף ג

לע"נ מרת פנינה (פסיה) ברן ע"ה

לדברי בית שמאי, מותר לחרוש בשדה אילן ערב שביעית כל זמן שהחרישה מועילה לפירות של השנה הששית, והוא **סמוך לעצרת**.

ולדברי בית הלל, מותר לחרוש בשדה אילן בערב שביעית עד עצרת. אבל מכאן ואילך לא כי החרישה מתקנת פירות שביעית.

ב. תוספת שביעית בשדה לבן של תבואה.

לדברי תנא קמא, מותר לחרוש בשדה הלבן בערב שביעית כל זמן שלא **כלתה הלחות של גשמי שנה ששית**, שבזמן זה בני אדם עוד נוטעים מקשאות ומדלעות, שיגדלו בששית, אבל לאחר זמן זה, החרישה לצורך שביעית, והיא אסורה.

ולדברי רבי שמעון, אין לקבוע זמן שמשנתנה בין שדה לשדה, שפעמים זו עדיין לחה וזו כבר אינה לחה, אלא זמן שווה לכל, מותר לחרוש ערב שביעית עד הפסח.

תקנת רבן גמליאל ובית דינו

נתבאר, שבית שמאי ובית הלל קבעו זמן לתוספת שביעית של איסור חרישה בשדה אילן עד עצרת ובשדה לבן עד הפסח.

ואמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא, **רבן גמליאל ובית דינו נמנו על שני פרקים אלו**, פסח ועצרת, **ובטלום**.

ואמרו, **שמותר לחרוש, הן בשדה אילן, והן בשדה לבן, עד ראש השנה של שביעית**.

ביטול תקנת בית שמאי ובית הלל

שנינו, שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין ראשון אלא אם כן היה האחרון גדול מהראשון בחכמה ובמנין.

ומכל מקום, אפשר שרבן גמליאל היה יכול לבטל תקנת בית שמאי ובית הלל.

כי מתחילה כך תקנו בית שמאי ובית הלל, שיש רשות לבית דין אחר לבטל תקנה זו, אף אם לא יהיה גדול כמותם בחכמה ובמנין.

וכשרבי זירא או ריש לקיש שאל את רבי אבהו או רבי יוחנן שאלה זו, כיצד יכול היה רבן גמליאל לבטל תקנת שמאי והלל. "אֶשְׁתּוּמַם פְּשָׁעָה חֲדָה" כלומר שתק שעה אחת, והשיב כך, שכך התנו שמאי והלל, שיוכלו לבטל את תקנתם.

ביטול תוספת שביעית מהתורה

נתבאר שעיקר דין תוספת שביעית מהתורה, ונחלקו חכמים כיצד יכול היה רבן גמליאל לבטלו.

לדברי רבי יצחק, באמת לא ביטל רבן גמליאל דין תוספת שביעית של תורה, שדין תוספת שביעית של תורה הוא שלושים יום, וכשהתיר רבן גמליאל לחרוש אחר פסח ושביעית, התיר הדבר רק עד שלושים יום שלפני ראש השנה. אבל בשלושים יום שלפני ראש השנה האיסור בעינו עומד.

ולדברי רבי יוחנן, רבן גמליאל ביטל דין תוספת שביעית לגמרי, כי כן למד בגזרה שווה, שנאמר בענין מצוות שבת "שֶׁבֶת שְׁבִעִתָּהּ" (שמות ל"א ט"ו, ל"ה ב', ויקרא כ"ג ג'), וכן נאמר בענין מצוות שביעית "וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית שְׁבִעַת שְׁבִעִתָּהּ לְאָרֶץ יִהְיֶה לְאָרֶץ שְׁבִעַת לְה' שְׁדָד לֹא תִזְרַע וְכַרְמֶךָ לֹא תִזְמַר" (ויקרא כ"ה ד'), והרי זה מלמד, שכשם שבשבת, רק השבת עצמה אסורה, ולא לפניה ולאחריה, כך בשביעית, השביעית עצמה אסורה, ולא לפניה ולאחריה.

ורב אשי הקשה על הדברים הללו, כי לא יתכן שיהיו דיני תורה סותרים זה את זה, ומאחר שנתבאר שדין תוספת שביעית מהתורה, מהכתוב "בַּחֲרִישׁ וּבַקְצִיר תִּשְׁבֹּת", או מהלכה למשה מסיני, לא יתכן שנלמד מגזרה שווה, שאין דין תוספת שביעית מהתורה.

ולדברי רב אשי, דעת רבן גמליאל כדעת רבי ישמעאל, שדין תוספת שביעית למד מהלכה למשה מסיני. ולדעתו נאמרה הלכה זו רק בזמן שבית המקדש קיים, כמו ניסוך המים, ודברי רבן גמליאל, שמותר לחרוש ערב שביעית עד ראש השנה, נאמרו רק בזמן הזה.

דברים שהם הלכה למשה מסיני

לדברי רבי אסי אמר רבי יוחנן משום רבי נחוניא איש בקעת בית חורתן, שלושה דברים אלו, הם הלכה למשה מסיני.

א. עשר נטיעות – ענין זה נתבאר לעיל.

ב. ערבה – הלכה למשה מסיני, שבכל יום מימי חג הסוכות, יש להקיף את המזבח בערבות פעם אחת, וביום האחרון שבע פעמים, כמבואר במסכת סוכה.

ג. ניסוך המים – הלכה למשה מסיני, שבכל שבעת ימי חג הסוכות, היו מנסכים מים על המזבח עם הקרבת תמידים של שחר.